

6. Українська мова у світі. *Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції*. Львів: Національний університет «Львівська політехніка». 2012. 368 с.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-039-1-9>

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТОПОНІМІЧНИХ НАЗВ УКРАЇНСЬКИХ ГРАМОТ XV СТ. У СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Могильна Л. І.

магістрантка

*Навчально-наукового інституту української філології
та соціальних комунікацій*

*Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
м. Черкаси, Україна*

Уживання староукраїнської мови в актовій діловій мові XV ст. засвідчило, що українська мова була однією з найрозвиненіших мов світу, оскільки ділова документація велася цією мовою в державах-загарбниках, адже їхні мови не мали великої писемної традиції та й не було фахівців для ділового письма в канцеляріях, тому князі, воеводи литовські, молдавські, польські воеводи користувалися староукраїнською мовою у своїх канцеляріях, листуванні. [5].

Українські грамоти XV ст., які є об'єктом нашого дослідження, проаналізовано за двома ознаками: 1) територіальна ознака; 2) семантична наповненість досліджуваних документів, тобто зміст грамот. Центральний повіт воеводства, на території якого розташовувався адміністративний центр, інколи називали каштелянією, яку очолював каштелян, що був на цій території помічником воеводи [1]. М. С. Антошин виокремлює внутрішні та зовнішні грамоти. До внутрішніх належать, на думку мовознавця, жалувані, дарчі, продажні, підтвердні, пільгові, судні, роздільні, мінові, управлінські, заповітні; до зовнішніх – договірні, торгові, посольські й листи [2].

М. М. Пешак староукраїнські грамоти поділяє умовно на два типи: 1) документи, що відображають внутрішньодержавні юридичні стосунки (дарчі, вкладні, купчі, продажні, заставні, роздільні, підтвердні грамоти та свідчення); 2) документи, що відображають міждержавні відносини (присяжні, поручні, договірні грамоти, привілеї [3, с. 58–61].

Досліджуючи українські грамоти XV ст., В.М. Русанівський виокремлює такі орфографічні особливості: розрізнення ь і ь; збережена буква ѣ, але вона вживається не лише замість староруського ѣ, а й на місці є: где; юс великий не вживається, проте спостережено уживання юса малого на місці етимологічного та для передачі пом'якшення попередніх приголосних; уживання букви ї в закінченнях прикметників чоловічого роду (ѡстрозкїи); уживання букви ѡ на початку слів, інколи перед приголосними: дѡброю; трапляється сполучення кг на позначення звука г в іншомовних словах: довкговдъ [4].

Широко представлені в грамотах XV ст. топоніми. У процесі аналізу виявлено оніми, які сьогодні вийшли з активного вжитку, й топоніми, які функціонують зі старою назвою й сьогодні. У роботі досліджено топоніми за семантичними ознаками: 1. Топоніми – назви держав, земель (у значенні країни, держави). 2. Топоніми-назви міст. 3. Назви сіл, селищ, поселень, дільниць. Проаналізуємо кожен із виокремлених груп.

1. Серед топонімів-назв держав у грамотах досліджуваного століття функціонують однокомпонентні та двокомпонентні оніми. Серед однокомпонентних виокремлено тільки *Молдавія, Польща*.

Серед двокомпонентних трапляються такі: *Галицько-Волинське князівство, Київське воеводство, Брацлавське воеводство, Волинське воеводство, Київська земля, Київська держава, Польське королівство, Руське воеводство, Подільське воеводство, Трансильванське князівство, Молдавське воеводство, Молдавське князівство, Молдавская земля, Молдовлахійская земля* – Молдавська феодальна держава. Після розпаду Золотої Орди на території сучасного Криму (Північного Причорномор'я) виникла татарська держава – *Кримське ханство* (1449–1783); *Дльгополская земля* – колишнє невелике територіальне князівство між Дністром і Карпатами; *Руская земля* – Південна Русь, Україна; *Турская земля* – Оттоманська імперія; *Угрьская земля* – Угорська феодальна держава. У межах трикомпонентних виокремлено такі одиниці: *Турово-Пінська земля, Галицько-Волинська Русь, Велике Литовське князівство*.

2. Серед назв міст функціонують ті, які сьогодні належать до адміністративного поділу України, і ті, які належать до адміністративно-територіального устрою інших держав. Першу групу складають міста, які належать до територіального устрою України: *Волков* (містечко на Овруччині), *Львов, Илвов* – Львів, *Житомир* – Житомир, *Келея* – Кілія (Одещина), *Києв, Лоуцк, Острог, Хотин*.

Серед міст, що функціонують на території інших держав, у грамотах трапляються такі: *Баков* (сучасне Бакеу на р. Бистриці в Румунії), *Баня* (сучасне Бая на р. Молдаві в Румунії), *Бересте* (сучасне м. Брест, Білорусь), *Берладь* (сучасне Бирлад в Румунії), *Браил* (сучасне місто

Браїлов у Румунії), *Брашов* (сучасне місто Брашов у Румунії), *Букурещи* (сучасне місто Бухарест у Румунії), *Васлуї* (сучасне місто Васлуй у Румунії), *Вилно* (місто Вільнюс), *Волковыиск* (сучасне Волковиськ, Білорусь), *Воронці* – містечко у Молдавії.

У структурному плані серед назв міст переважають однокомпонентні структури, хоч зрідка трапляються двокомпонентні: топонім+ апелятив *місто*: *Берестейское місто*, *Бы(ђ)лий Город* (Белгород, Білгород-Дністровський), *Долний торг* – місто в Молдавії; *Романов Торг* – місто в Румунії; *Серецький Тръг* – місто Серет в Румунії. Деякі назви міст позначалися різними лексемами: зокрема на позначення Львова вживали такі лексеми: *Львов*, *Илвов*, *Илвовское мѣсто*, *Ливов*, *Лвов*, *Львов*; на позначення *Чернівців* – *Черновци*, *Черневци*.

3. Найбільшу групу топонімів становлять назви сіл, селищ, поселень та населених пунктів, місцевостей. Серед цієї групи є лексеми, мотивація яких прозора з сучасного погляду, і топоніми, походження яких з'ясувати важко (через об'єктивні причини: не засвідчено словниками; та суб'єктивні: важко дізнатися етимологію через зникнення поселення або через належність об'єкта до території іншої країни).

За структурою виокремлені однокомпонентні та двокомпонентні одиниці. У межах однокомпонентних – прості (ті, що мають один корінь) і складні (утворені поєднанням двох кореневих основ). Більшість топонімів цієї групи мають однокомпонентну просту будову й утворені за допомогою таких формантів:– суфікса *-иц(а)*: *Бачаница*, *Браница*, *Луковица*; – суфікса *-(ов, ин)ец*: *Волховец*, *Козмынец*;– суфікса *-ов*: *Гришков*, *Жиков*, *Зрънов*, *Козлов*, *Кучуров*, *Петрков*, *Рапотовъ*, *Сарвасов*, *Сераков*, *Смордовъ*, *Хролов*; – суфікса *-ово, -ево*: *Кабаково*, *Квасилово*, *Крушево*, *Ненавичево*, *Осекрово*, *Ростово*, *Тесово*.

Окремий структурний різновид становлять топоніми-плюративи:

1) множинні безсуфіксні утворення: *Конюхи*, *Полђна*, *Садки*, *Серники*, *Съчиари*, *Трубки*, *Шепни*; 2) похідні утворення з такими суфіксами:

– суфікса *-ици*: *Аверовци*, *Баланци*, *Борисци*, *Борхинци*, *Бузци*, *Дръжци*, *Кръстіанци*, *Нђгомрци*, *Пратци*, *Русньсци*, *Сидци*, *Темешци*, *Чуленици*, *Юрци*; – суфікса *-(ов)ци, -(ан)ци, -(ин)ци*: *Балковци*, *Бересци*, *Вакулинци*, *Давыдовци*, *Грабовци*, *Няговци*, *Раковци*, *Радовци*, *Поганци*, *Севковци*, *Рыпчинци*.

У грамотах трапляються назви сіл, утворені способом субстантивації: *Глодђний*, *Грецькое*, *Загорное*, *Колоднођ*, *Репчичаная*, *Славное*, *Ставчане*, *Фльфое* – це форми колишніх прикметників у всіх родових формах (найбільшу кількість становлять утворення повної нестягненої форми прикметників середнього роду, що набули значення іменника). Зрідка трапляються форми коротких прикметників середнього роду(не членні

прикметники на -о): *Яблоньно*. До складних утворень належать такі лексеми: *Володиовци, Дльгополъ (Долгополе), Доброчинъ, Роусонъгъ, Трыстан*.

Найменшу кількість сіл складають непохідні утворення в одиниці: *Тересь*. У межах складених утворень виокремлено двокомпонентні одиниці, побудовані за такими моделями: 1) прикметник + іменник: *Заднии Сырец* (біля Києва), де прикметник указує на відношення до простору + топонім (село); присвійний прикметник на позначення власника + апелятив, який онімізувався, набув значення оніма: *Басов Кут* (сучасна Рівненщина), *Дионішево Селище*; якісний прикметник + апелятив на позначення об'єкта власності: *Висока насика*; 2) іменник + іменник : *Верхъ Болванца* (іменник з локативним значенням + топонімічна назва); 3) іменник-топонім + якісний прикметник на позначення розміру території: *Перемушанци Велькии, Перемушанци Малыи*; 4) іменник-топонім + порядковий числівник: *Порыцко другоє*; 5) дієприкметник + іменник (просторова назва, яка онімізувалась, апелятив набув ознак оніма): *Съеньи Гаи*.

Отже, семантична різноманітність зазначених онімів засвідчує їхню значну поширеність в актовій мові досліджуваного періоду. У семантичному плані найбільш представлені назви сіл, поселень, сільських місцевостей, сільських населених пунктів, що вказує на те, що Україна в цей час була сільською державою; по-друге, уживаність такої великої кількості цих топонімів може засвідчувати факт, що саме ці одиниці були об'єктом купівлі, продажу, дарування, помилування, обміну об'єктами, які діставалися в спадок тощо. Подальшу перспективу дослідження у наукових студіях становить структурно-семантичні та мотиваційні особливості обраного предмета дослідження.

Література:

1. Адміністративно-територіальний поділ Великого князівства Литовського [Електр. ресурс]. Режим доступу: <https://osvita.ua/vuz/reports/history/3491>.
2. Антошин Н. С. Язык молдавских грамот XIV–XV вв. : автореф. дис.... доктора филол. наук 6 10.661, Ленинград, 1961. 34 с.
3. Грамоти XIV ст. / Упорядн., вст. ст., ком. М. М. Пещак. Київ: Наукова думка, 1974. 256 с.
4. Українські грамоти XV ст. Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського. Київ : Наукова думка, 1965. 163 с.
5. Шахматов О., Кримський А. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'яток письменської староукраїнщини XI – XVIII ст. Київ, 1022. С. 164–166.